

POST-ANTROPOTSENTRIK MODEL VA UNING ADABIYOTDAGI IFODASI

R.Q.Bobomurodov¹

Mas'ul muallif: Bobomurodov Raxmon Qo'ziyevich, Buxoro xalqaro universiteti tayanch doktoranti.

Accepted: 19 Avgust 2026
Published: 19 Avgust 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Bobomurodov, R. Q. POST-ANTROPOTSENTRIK MODEL VA UNING ADABIYOTDAGI IFODASI / R. Q. Bobomurodov // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 8, № 1. — B. 30–34.

1. Buxoro xalqaro universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqola zamonaviy adabiyot nazariyasidagi post-antropotsentrik burilishni o'rganadi va uning bir qator kanonik hamda eksperimental adabiy asarlardagi namoyon bo'lish shakllarini kuzatadi. Rozi Braydotti, Donna Xaravey, Timoti Morton va Jeyn Bennett kabi olimlar tomonidan ilgari surilgan nazariy qarashlarga tayanib, tadqiqot adabiyot insonni kengroq ekologik va ontologik tarmoq doirasida tasavvuriy qayta tiklash uchun imtiyozli maydon sifatida namoyon bo'lishini ta'kidlaydi. Maqolada postgumanistik, yangi materialistik va ob'yektga yo'naltirilgan ekologik yondashuvlar ko'rib chiqildi.

Kalit so'zlar: post-antropotsentrizm, postgumanizm, yangi materializm, ekokritika, noinsoniy burilish, adabiyot nazariyasi, ob'yektga yo'naltirilgan ontologiya.

ПОСТ-АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ И ЕЁ ВЫРАЖЕНИЕ В ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация. В данной статье исследуется постантропоцентрический поворот в современной теории литературы и прослеживаются формы его проявления в ряде канонических и экспериментальных литературных произведений. Опираясь на теоретические концепции, разработанные такими исследователями, как Роза Брайдотти, Донна Харауэй, Тимоти Мортон и Джейн Беннет, автор подчёркивает, что литература выступает привилегированным пространством для воображаемого переосмысления человека в рамках более широкой экологической и онтологической сети. В статье рассматриваются постгуманистический, новый материалистический и объектно-ориентированный экологический подходы.

Ключевые слова: постантропоцентризм, постгуманизм, новый материализм, экокритика, нечеловеческий поворот, теория литературы, объектно-ориентированная онтология.

THE POST-ANTHROPOCENTRIC MODEL AND ITS EXPRESSION IN LITERATURE

Abstract. This article examines the post-anthropocentric turn in contemporary literary theory and traces the ways in which it manifests itself in a range of canonical and experimental literary works. Drawing on the theoretical perspectives developed by scholars such as Rosi Braidotti, Donna Haraway, Timothy Morton, and Jane Bennett, the study argues that literature constitutes a privileged space for imaginatively reconfiguring the human within a broader ecological and ontological network. The article considers posthumanist, new materialist, and object-oriented ecological approaches.

Keywords: post-anthropocentrism, posthumanism, new materialism, ecocriticism, nonhuman turn, literary theory, object-oriented ontology.

Kirish. XX asrning so'nggi choragi va XXI asrning dastlabki yillarida gumanitar fanlar, xususan, adabiyotshunoslik sohasida insonni borliqning asosiy markazi va barcha qadriyatlarning bosh mezoni sifatida e'tirof etuvchi an'anaviy antroposentrik qarashlarga nisbatan yangi yondashuvlar yuzaga kela boshladi. Ekologik muammolarning keskinlashuvi, global iqlim o'zgarishlari, texnologik taraqqiyotning yangi bosqichga ko'tarilishi, hayvonlarning huquqiy va axloqiy maqomi, shuningdek, sun'iy intellektning ijtimoiy hayotga tobora faol kirib kelishi insonning tabiat va boshqa mavjudotlar orasidagi mavqeini qayta ko'rib chiqish zaruratini yuzaga keltirdi. Mazkur jarayonlar falsafa, madaniyatshunoslik hamda adabiyotshunoslikda inson markaziyligini mutlaq mezon sifatida qabul qilmaydigan post-antroposentrik paradigmaning shakllanishiga zamin yaratdi.

Post-antroposentrik yondashuvning mohiyati insonni tabiat, boshqa tirik mavjudotlar hamda texnik va texnologik tizimlardan ustun turuvchi hukmron subyekt sifatida emas, balki ular bilan o'zaro bog'liq bo'lgan murakkab mavjudlik tizimining tarkibiy qismi sifatida talqin etishdan iborat. Ushbu konsepsiyaning adabiyotga kirib kelishi natijasida badiiy obrazlar tizimi, narrativ usullar, shuningdek, inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlarni tasvirlashning yangi shakllari paydo bo'ldi. Mazkur maqolada post-antroposentrik modelning nazariy asoslarini yoritish, shuningdek, uning jahon va o'zbek adabiyotidagi badiiy ifoda xususiyatlarini tahlil qilish asosiy maqsad qilib belgilanadi.

Insonni borliqning ma'no va qadriyatlar tizimini shakllantiruvchi, shuningdek, tarixiy jarayonlarning faol va mustaqil subyekti sifatida e'tirof etuvchi konseptual yondashuv uzoq tarixiy davr mobaynida G'arb falsafiy va adabiy tafakkurining fundamental metodologik asoslaridan biri sifatida shakllanib kelgan.

Inson koinotda muayyan o'ringa ega emas, shu sababli barcha o'rinlarni egallaydi deb e'lon qilgan Piko della Mirandolaning Uyg'onish davri gumanizmidan tortib, Ma'rifatchilik davrining insonni belgilovchi xususiyat sifatida aql-idrokka bo'lgan ishonchigacha, antropotsentrizm ochiq mafkuraviy pozitsiyadan ko'ra ko'proq adabiy tasvir, axloqiy tasavvur va tanqidiy amaliyotni shakllantiruvchi ko'rinmas aksioma vazifasini o'tab keldi.

Antroposentrizm qadimgi yunon falsafasi an'alaridan kelib chiqqan va uzoq vaqt davomida G'arb falsafiy tafakkurining yetakchi tamoyillaridan biri sifatida shakllangan dunyoqarashdir. Mazkur qarashda inson borliqning markaziy subyekti, mavjud qadriyatlarni belgilovchi asosiy mezon sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, Uyg'onish davri gumanizmi hamda keyingi Yevropa ma'rifatparvarligi davrida insonning aql-zakovati, erkin irodasi va faoliyatiga yuksak baho berilib, uning tabiat va boshqa tirik mavjudotlar ustidan hukmronlik qilishi tabiiy va qonuniy holat sifatida talqin etildi.

Post-antroposentrizm esa insonni borliqning mutlaq markazi sifatida belgilovchi ushbu an'anaviy qarashlarni qayta ko'rib chiqish va ularga tanqidiy yondashish asosida shakllangan konsepsiyadir. Mazkur tushuncha ko'pincha posthumanizm nazariyasi bilan bir kontekstda qo'llansa-da, ular mazmunan to'liq bir xil hodisalar emas. Posthumanistik yondashuv, avvalo, "inson" tushunchasining falsafiy va antropologik mazmunini qayta talqin qilishga e'tibor qaratadi. Post-antroposentrik qarashlarda esa insonning boshqa tirik mavjudotlar, tabiat va turli noinsoniy subyektlar bilan o'zaro teng va uzviy munosabatini anglash, ekologik hamda axloqiy masalalarni qayta baholash ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Mazkur nazariy yo'nalish zamonaviy tadqiqotchilar, jumladan, Donna Xarauey, Keri Vulf va Rozi Braidotti ilmiy qarashlarida yanada rivojlantirilgan. Ularning tadqiqotlarida "companion species" ("hamroh turlar"), singari tushunchani muhim nazariy kategoriya sifatida namoyon bo'ladi. Bu qarashlarga ko'ra, faoliyat yuritish, ta'sir ko'rsatish va muayyan jarayonlarda ishtirok etish qobiliyati faqat insonga xos xususiyat emas, balki hayvonlar, tabiat va boshqa noinsoniy mavjudlik shakllariga ham tegishli bo'lishi mumkin. Shu jihatdan post-antroposentrizm inson va noinsoniy olam o'rtasidagi munosabatlarni qayta ko'rib chiqishga hamda ularning o'zaro bog'liqligini anglashga asoslangan nazariy yondashuv sifatida namoyon bo'ladi.

N. Ketrin Xeyls, Keri Vulf va Rozi Braydotti tomonidan nazariylashtirilgan postgumanizm shunchaki postinsoniy mavjudotlarni - kiborglar, sun'iy intellekt, genetik gibridlarni o'rganish emas, balki "inson" kategoriyasining o'zini uzluksiz tanqidiy so'roq qilishdir. Braydotti (2013) ta'kidlashicha, oq rangli, erkak, yevropalik, ratsional va sog'lom gavdali deb qabul qilingan ustun liberal-gumanistik sub'yekt tarixan ham universalistik etikani asoslashga, ham uning tizimli istisnolarini keltirib chiqarishga xizmat qilgan. Shunday qilib, postgumanistik qadam ikkilanuvchandir: u insonning ushbu muayyan qiyofasini markazdan chiqaradi va shu bilan birga sub'yektivlik doimo va allaqachon shakllanib bo'lgan ko'plab shakllanishlarga - hayvoniy, molekulyar, texnologik - e'tibor qaratadi.

Keri Volfning "Postgumanizm nima?" (What Is Posthumanism?, 2010) tasvirida insoniy bo'lmagan belgilarni shunchaki saqlanib qolgan gumanistik sub'yektga qo'shadigan ommabop postgumanizm bilan belgilar, gavdalanish va kognitsiya mexanizmlarining o'zini bosim ostiga qo'yadigan nazariy jihatdan talabchan postgumanizm o'rtasidagi qat'iy farqni ta'kidlaydi. Volf uchun postgumanizm, birinchi navbatda, til va kommunikatsiya tizimlari haqidagi masala bo'lib, u Niklas Lumaning tizimlar nazariyasiga tayanib, inson hech qachon o'z-o'zidan shaffof emas, balki tashqi texnik va biologik muhitlar bilan bog'liqligi orqali shakllanadi deb hisoblaydi.

Postgumanizm e'tiborni sub'yekt va uning dekonstruksiyasiga qaratishga moyil bo'lgan joyda, yangi materializm e'tiborni moddaning o'ziga qaratadi. Jeyn Bennett, Karen Barad va Viki Kirbi kabi nazariyotchilar materiya klassik fizikaning inersiyali, passiv narsasi emas, balki hayotiylik, o'z-o'zini tashkil etish va Bennett "narsa-qudrati" (thing-power) deb ataydigan xususiyat bilan tavsiflanadi deb ta'kidlaydilar. Bu insoniy bo'lmagan moddiy ob'ektlarning insoniy va noinsoniy aktyorlar bilan majmualarga kirishish, o'zgarishlar qilish va insonning maqsadli agentligidan tashqariga chiqadigan ta'sirlarni ko'rsatish qobiliyatidir.

Bennettning oddiy ob'ektlarni - elektr tarmoqlari, oziq-ovqat tovarlari, metallni atroflicha tahlil qilishi shuni ko'rsatadiki, materiya agentligini tan olish unga shuur yoki maqsadlilikni berishni emas, balki narsalarning kengroq moddiy-siyosiy majmualar ichida qanday harakat qilishiga e'tibor berishni talab qiladi. Bu adabiyot uchun chuqur oqibatlarga ega, chunki bu yerda prosopopeya ko'p yillik an'anasi shunchaki ritorik bezak emas, balki dunyoning jonliligi haqidagi tuyg'u sifatida qayta o'qilishi mumkin.

Donna Xaraveyning "Tashvish bilan qolish" (Staying with the Trouble, 2016) asari chegaralangan, o'z-o'zini yaratuvchi organizmlarning avtopoyetik modelini almashtirish uchun simpoezis - birgalikda yaratish konsepsiyasini kiritadi. Xaravey uchun tirik mavjudotlar har doim boshqa turlar bilan birgalikda shakllanish munosabatlarida chalkashib ketgan, bu esa alohida organizmni retrotur shaklidagi uydirmaga aylantiradi. Uning qarindoshlik o'rnatish tushunchasi ham biologik, ham axloqiy xarakterga ega: agar biz har doim va allaqachon boshqalardan tashkil topgan bo'lsak, u holda g'amxo'rlik, mas'uliyat va ko'p turlarning ravnaq topishi amaliyoti etika va siyosat uchun tegishli ramkaga aylanadi.

Anna Tsingning ko'p turli majmualar bo'yicha ishi, ayniqsa "Dunyo oxiridagi qo'ziqorin" (The Mushroom at the End of the World, 2015) asarida ushbu g'oyani siyosiy iqtisod sohasiga kengaytirib, noinsoniy organizmlar - uning holatida matsutake qo'ziqorinlari - inson iqtisodiyoti, ekologiyasi va tarixini kapilastik globallashtirish yoki inson istisnoliligi haqidagi sodda qarashlarga chorlov tashlaydigan tarzda qanday bog'lashini ko'rsatadi. Uning adabiyotga ushbu kutilmagan, rejalashtirilmagan va mahsulдор uchrashuvlarni aks ettirishga qodir bo'lgan hikoya qilish rejimlariga ehtiyoj borligini

uqtiradi. Ba'zan spekulativ realizm yoki ob'yektga yo'naltirilgan ontologiya (OOO) deb ataladigan to'rtinchi yo'nalish post-antropotsentrizmga boshqa tomondan yondashadi. Grem Xarman, Kanten Meyasu va Timoti Morton kabi mutafakkirlar korrelyatsionizm - Kantdan beri ustun bo'lgan, biz narsalarni faqat ular bizga qanday ko'rinishida bilishimiz mumkin, ularning o'zida qanday mavjudligini emas degan falsafiy pozitsiya - yengib o'tilishi kerakligini ta'kidlaydilar. Xarman uchun har bir ob'yekt, insoniy yoki noinsoniy, organik yoki noorganik bo'lishidan qat'i nazar, barcha munosabatlardan chekinadi va qorong'u, tuganmas ichki dunyoni saqlab qoladi.

Mortonning "Tabiatsiz ekologiya" (Ecology without Nature, 2007) va "Qorong'u ekologiya" (Dark Ecology, 2016) asarlarida rivojlantirilgan ekologik fikri tabiatni bokira, birlashgan fon sifatida romantiklashtirishga qarshi va ekologik yonma-yon yashashni g'alati, assimetrik va hatto sirli deb tushunish foydasiga OOO ga tayanadi. Mortonning "to'r" (mesh) konsepsiyasi - barcha tirik va nodensiz narsalarning o'zaro bog'liq tarmog'i - adabiy an'analaridagi gotika va g'allatilik yo'nalishlari bilan kuchli aks-sado beradi, bu esa ontologik mulohazalar va estetik shakl o'rtasidagi yangi muvofiqliklarni ko'rsatadi.

Meri Shellining "Frankenshteyn; yoki Zamonaviy Prometey" (Frankenstein; or, The Modern Prometheus, 1818) asari insoniy bo'lmagan ijodni gumanistik xavotirning markaziga qo'yadigan an'ananing boshlanish matnidir. Inson qoldiqlaridan yig'ilgan, elektr toki bilan jonlantirilgan va yaratuvchisi tomonidan tashlab ketilgan Maxluq (Monster) to'liq inson ham, to'liq noinson ham emas, balki cheklovlarning sun'iyiligini fosh etuvchi beqaror bo'sag'ani egallaydi. Post-antropotsentrik nigoh bilan o'qilganda, romanni shunchaki ilmiy manmanlik haqidagi ogohlantiruvchi ertak emas, balki tan olingan jamiyatsiz sub'yekt bo'lish nimani anglatishi haqida chuqur mulohaza sifatida tushunish mumkin.

Maxluqning ta'sirchan o'z-o'zini ifoda etishi, uning "Yo'qotilgan Jannat" ni o'qishi, uning tan olinishi va hamrohlik qilishiga bo'lgan ehtirosli talablari uni favqulodda ichki dunyoga ega borliq sifatida namoyon etadi; shunga qaramay, uning dahshatli qiyofasi sababli unga insoniyat jamiyatiga a'zo bo'lish qat'iyon rad etiladi. Shellining matni Xaraveyning kiborgini oldindan payqaydi va yasalgan va tug'ilgan, tabiiy va sun'iy o'rtasidagi chegara juda tengsiz oqibatlariga ega bo'lgan siyosiy konstruksiya ekanligini ta'kidlaydi.

Kafkaning "Evrilish" (Die Verwandlung, 1915) asari post-antropotsentrik muammoni o'ziga xos mavhumlik va ironiya bilan sahnaga olib chiqadi. Gregor Samzaning ungeheueres Ungeziefer - dahshatli hasharotga aylanishi inson sub'yektining nozikligini va uning ijtimoiy tan olinishi, iqtisodiy mahsuldorligi hamda jismoniy normalligiga bog'liqligini ko'rsatadi. Post-antropotsentrik nuqtai nazardan hayratlanarli narsa shundaki, bu faqat evrilish faktining o'zi emas, balki uning mutlaq tasodifiyligidir: o'zgargan Gregor hatto tanasi tubdan boshqacha bo'lib qolsa ham insoniy shuurini saqlab qoladi, uning atrofidagilar esa asta-sekin insect (xasharot) ichidagi insonni ko'rmay qo'yadilar.

Deleuz va Guattarining Kafkani "Kafka: Kichik adabiyot sari" (Kafka: Toward a Minor Literature, 1975) asaridagi talqini zamonaviy post-antropotsentrizmning ko'plab mavzularini oldindan ko'rib beradi va Kafkaning yozishi orqali sodir bo'ladigan "hayvonga aylanish" regressiya emas, balki deterritorializatsiya - inson shaxsiyati, oila, qonun va tilning qat'iy segmentatsiyalaridan qochish chizig'i ekanligini ta'kidlaydi. Kafkadagi hayvon ramz emas, balki hodisa, inson boshqa narsaga o'tadigan bo'sag'adir.

Ursula K. Le Guin yigirmanchi asr ingliz tilidagi nasrda post-antropotsentrik tasavvurning eng barqaror amaliyotchisidir. Uning Xayn sikli va Yersey (Earthsea) hikoyalari ilmiy-fantastika janriy qoidalarida ham, kengroq G'arb madaniy hikoyalari ham yashirin bo'lgan antropotsentrizmga doimiy ravishda chorlov tashlaydi. "Dunyo nomi - o'rmon" (The Word for World is Forest, 1972) asari insonlar va Atshe xalqi - uxlash va uyg'oqlik, tush va haqiqat o'rtasidagi chegaralari insonlarnikidan tubdan boshqacha tashkil topgan tur - o'rtasidagi kolonial to'qnashuvni shunday sahnagiga olib chiqadiki, u to'qnashuvni oddiy allegoriya yoki masalga aylantirishdan bosh tortadi.

Le Guinning so'nggi "Badiiy adabiyotning xalta nazariyasi" (The Carrier Bag Theory of Fiction, 1986) insholar toplami antropolog Elizabet Fisherning birinchi madaniy qurol o'simlik taomlarini yig'ish uchun idish - savat yoki xalta bo'lgan (qurol emas) degan gipotezasiga tayanib, aniq post-antropotsentrik poetikani shakllantiradi. Le Guinning ta'kidlashicha, hikoyaning o'zi qurol ko'taruvchi qahramonning qahramonona, chiziqli trayektoriyasi atrofida tashkil etilishi shart emas, balki ko'plab vaqtlarni, ko'plab turlarni, hayot va o'limning ko'plab ritmlarini o'z ichiga olish uchun yetarlicha sig'imli idish, yig'uvchi bo'lishi mumkin.

Amitav Ghoshning "Buyuk chalkashlik" (The Great Derangement, 2016) asari - badiiy asar emas, balki iqlim o'zgarishi tasavvuri bilan chuqur shug'ullanuvchi madaniy tanqidiy ish - burjua adabiy madaniyatining ustun shakli bo'lgan realist roman iqlimning noinsoniy agentliklarini tasvirlash uchun strukturaviy jihatdan ojiz ekanligini ta'kidlaydi, chunki u tabiiy fonning muntazamligi va alohida insoniy tajribaning markaziyiligiga asoslanadi. Ghosh iqlim o'zgarishi inson hayoti miqyosiga mos kelmaydigan miqyosda va vaqt ramkalarida harakat qiladigan borliqlarning - okean oqimlari, atmosfera tizimlari, geologik kuchlarning - harakatlarini tasvirlashga qodir bo'lgan yangi narrativ shakllarni talab qilishini ta'kidlaydi. O'z romanlarida, ayniqsa "Ochko'z to'lqin" (The Hungry Tide, 2004) va "Qurol oroli" (Gun Island, 2019) asarlarida Ghosh Sundarban deltasidagi inson jamoalarining noinsoniy muhitlar bilan chalkashib ketishini o'rganadi, bu yerda quruqlik va suvning doimiy harakati hamda qirollik Bengal yo'lbarsining haqiqiy va xavfli noinsoniy hukmdor sifatida mavjudligi madaniyat va tabiat, inson va hayvon, xavfsizlik va tahdid o'rtasidagi aniq farqlarni yo'qqa chiqaradi. Ghosh nasrini u nazariy jihatdan chaqirgan narsaga erishish uchun urinish deb o'qish mumkin: post-antropotsentrik sharoitga mos keladigan narrativ shaklni yaratish.

Post-antropotsentrik xarakterdagi badiiy matnlarni tadqiq etishda o'zaro yaqin bo'lgan, biroq nazariy maqsad va tadqiqot obyekti jihatidan farqlanuvchi ikki metodologik yondashuvni ajratib ko'rsatish lozim. Bular ekotanqid (ecocriticism) va posthumanistik tanqiddir. Ekotanqid XX asrning 1990-yillarida mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida

shakllanib, adabiy asar va moddiy-tabiiy muhit o'rtasidagi aloqalarni o'rganishga e'tibor qaratadi. Xususan, landshaft, iqlim, ekotizim kabi ekologik omillarning badiiy matndagi ifodasi hamda tabiat obrazining mafkuraviy mazmuni ushbu metodning muhim tadqiqot obyektlari hisoblanadi. Cheryl Glotfelty, Lourens Byuell singari tadqiqotchilar qarashlarida ekotanqidning asosiy vazifalaridan biri insonning tabiatga nisbatan ustunlik va hukmronlikka asoslangan munosabatini tanqidiy tahlil qilish bilan bog'lanadi.

Posthumanistik tanqid esa tadqiqot doirasini yanada kengaytirib, insonning subyektiv chegaralari, inson va texnologiya o'rtasidagi qorishuv, biologik hamda texnik komponentlarning gibrid shakllari, sun'iy intellekt, kiborg va boshqa noinsoniy subyektlarning badiiy tasvirlanishi kabi masalalarni qamrab oladi. Har ikki metod post-antroposentrik tafakkurning umumiy nazariy maydonida kesishadi. Biroq ular orasidagi asosiy farq shundaki, ekotanqidning markazida ekologik va biologik munosabatlar tursa, posthumanistik yondashuv texnologik hamda falsafiy muammolarni chuqurroq tahlil qilishga yo'naltiriladi.

Shu sababli badiiy matnni post-antroposentrik nuqtayi nazardan tadqiq etishda mazkur ikki metodologiyani o'zaro uyg'unlashtirish samarali natija berishi mumkin.

Xususan, asarda tabiat va texnologiya obrazlarining bir-biri bilan aloqador holda tasvirlanishini kompleks o'rganish inson, tabiat va texnologiya o'rtasidagi murakkab munosabatlarni yaxlit tarzda anglash imkonini beradi. Bunday yondashuv post-antroposentrik metodologiyaning imkoniyatlarini yanada kengaytiradi.

Post-antroposentrik adabiy tahlilning nazariy asoslarini boyituvchi yana bir muhim yo'nalish - biosemiotikadir. Ushbu nazariya belgilar va ma'no hosil qilish jarayonlarini faqat inson faoliyati bilan cheklamaydi. Unga ko'ra, turli tirik organizmlar ham o'ziga xos signal va belgilar tizimlari orqali tashqi muhit bilan munosabatga kirishadi hamda uni ma'lum darajada idrok etadi. Shu nuqtayi nazardan, badiiy asarda hayvon yoki o'simlikning "nutqi" tasvirlanganida, uni faqat insoniy ma'noni ifodalovchi metaforik vosita sifatida baholash yetarli emas. Bunday tasvir noinsoniy mavjudotning o'ziga xos idrok va kommunikatsiya shaklini badiiy jihatdan modellashtirish sifatida ham talqin qilinishi mumkin. Natijada biosemiotik yondashuv adabiy matndagi insondan tashqari mavjudlik shakllarining ma'no yaratishdagi rolini ochib berishga xizmat qiladi.

Post-antroposentrik burilish ham yozuvchilar, ham tanqidchilar uchun o'tkir formal savollarni keltirib chiqaradi. Bularning eng asosiysi narrativ ovoz muammosidir: matn noinsoniy borliqlarga insoniy kategoriyalarni shunchaki proyeksiyalab (antropomorflashtirib) qo'ymasdan, ularga qanday qilib ichki dunyo, nuqtai nazar yoki sub'yektivlik bag'ishlashi mumkin? Ushbu qarama-qarshilik yuqorida muhokama qilingan barcha adabiy matnlardan o'tadi va turli xil formal strategiyalarni keltirib chiqardi.

Le Guin kabi ba'zi yozuvchilar kognitiv va perseptiv tuzilmalarida haqiqatan ham begona bo'lgan, ammo ehtiyotkorona va sabr-toqatli tushuntirishlar orqali inson kitobxoniga tushunarli bo'ladigan to'liq shakllangan noinsoniy sub'yektivliklarni yaratadilar. Vandermer kabi boshqalar esa noinsoniy ichki dunyoga to'liq kirishni qasddan ushlab turadilar va uning noaniq va qarshilik ko'rsatuvchi bo'lib qolishiga imkon beradilar. Pauers inson va daraxt vaqti miqyoslar o'rtasida kamsitmasdan sirg'alib o'ta oladigan o'ziga xos hamma narsani biluvchi nuqtai nazarni qabul qiladi. Har bir strategiya o'z xavfi va imkoniyatlariga ega: birinchisi antropomorfizm xavfini, ikkinchisi noinsoniy borliqni sof begona deb bilish xavfini, uchinchi esa turlararo tushunishning haqiqiy qiyinchiligini yo'qotadigan soxta hamma narsani bilishlik xavfini tug'diradi.

Xulosa. Post-antroposentrik yondashuv zamonaviy adabiyotshunoslikda insonni borliqning mutlaq markazi sifatida e'tirof etuvchi an'anaviy qarashlardan farqli ravishda, inson va noinsoniy mavjudliklar o'rtasidagi munosabatlarni yangicha talqin etuvchi nazariy paradigma sifatida shakllanmoqda. Mazkur model tabiat, hayvonot olami hamda texnologik mavjudliklarni faqat inson ehtiyojlariga xizmat qiluvchi obyektlar sifatida emas, balki o'ziga xos mavqega va "ovoz"ga ega bo'lgan subyektlar sifatida ko'rib chiqishni taklif etadi.

Post-antroposentrik tafakkurning badiiy adabiyotdagi ifodasi, avvalo, tabiatning faol subyekt darajasida tasvirlanishi, voqealarning hayvonlar yoki boshqa noinsoniy mavjudotlar nigohi orqali bayon qilinishi, ekologik muammolar asosidagi distopik syujetlarning yuzaga kelishi hamda an'anaviy til va narrativ shakllarning qayta ishlanishida namoyon bo'ladi. Shu jihatdan mazkur paradigma inson, tabiat va texnologiya o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni anglash, badiiy matndagi noinsoniy mavjudliklarning maqomini qayta baholash va adabiy tahlilning yangi metodologik imkoniyatlarini belgilashda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Barad K. Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning. — Durham: Duke University Press, 2007. — 524 p.
- [2] Bennett J. Vibrant Matter: A Political Ecology of Things. — Durham: Duke University Press, 2010. — 200 p.
- [3] Braidotti R. Posthuman Knowledge. — Cambridge: Polity Press, 2019. — 224 p.
- [4] Braidotti R. The Posthuman. — Cambridge: Polity Press, 2013. — 229 p.
- [5] Buell L. The Environmental Imagination: Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture. — Cambridge: Harvard University Press, 1995. — 586 p.
- [6] Buell L. Writing for an Endangered World: Literature, Culture, and Environment in the U.S. and Beyond. — Cambridge: Harvard University Press, 2001. — 360 p.
- [7] Garrard G. Ecocriticism. — 2nd ed. — London: Routledge, 2012. — 216 p.
- [8] Glotfelty C., Fromm H. (eds.). The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology. — Athens: University of

Georgia Press, 1996. — 416 p.

[9] Haraway D. J. Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene. — Durham: Duke University Press, 2016. — 312 p.

[10] Haraway D. J. When Species Meet. — Minneapolis: University of Minnesota Press, 2008. — 360 p.

[11] Heise U. K. Sense of Place and Sense of Planet: The Environmental Imagination of the Global. — New York: Oxford University Press, 2008. — 248 p.

[12] Hoffmeyer J. Signs of Meaning in the Universe. — Bloomington: Indiana University Press, 1996. — 176 p.

[13] Iovino S., Oppermann S. (eds.). Material Ecocriticism. — Bloomington: Indiana University Press, 2014. — 256 p.

[14] Wolfe C. Animal Rites: American Culture, the Discourse of Species, and Posthumanist Theory. — Chicago: University of Chicago Press, 2003. — 248 p.

[15] Wolfe C. What Is Posthumanism? — Minneapolis: University of Minnesota Press, 2010. — 400 p.

